

Paulina Sekuła

AKTYWNOŚĆ PROTESTACYJNA POLAKÓW W LATACH 1989–2009

Uwagi wprowadzające

Przekonanie, iż czynne zaangażowanie obywateli w życie publiczne stanowi – obok sprawnie działających instytucji oraz funkcjonowania zasad państwa prawa – jeden z warunków stabilnej demokracji, jest obecne w refleksji naukowej co najmniej od czasów Alexisa de Tocqueville’a (1976), a empirycznych podstaw do uznania jego prawdziwości dostarczyli jako pierwsi Gabriel Almond oraz Sidney Verba w publikacji *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (1963).

Badania nad znaczeniem aktywności obywatelskiej dla stabilności demokracji są prowadzone także współcześnie (por. m.in. Putnam 1995, 2008; Dalton 2002; Inglehart, Welzel 2003). Dowodzą one, iż wzory zachowań politycznych obywateli wielu społeczeństw – w tym zwłaszcza wysoko rozwiniętych – podlegają od kilku dziesięcioleci wyraźnym zmianom. Podczas gdy udział w takich formach tradycyjnie związanych z polityką demokratyczną, jak wybory czy formalne stowarzyszenia (w tym partie polityczne) zmniejsza się lub pozostaje na niezmiennym poziomie (Dalton 1999, Putnam 2008), intensyfikacji ulega zaangażowanie w działania określane w literaturze przedmiotu takimi terminami, jak niekonwencjonalne zachowania polityczne (Dalton 1999), aktywność protestacyjna (Welzel, Inglehart, Klingemann 2003), polityka sporu (Aminzade, McAdam 2005) oraz „nieinstytucjonalizowane uczestnictwo polityczne” (Marien, Hooghe, Quintelier 2010)¹.

¹ Niekonwencjonalne zachowania polityczne wykraczają poza ramy zdefiniowane przez elity polityczne i stanowią formy bezpośredniej konfrontacji z politykami. Kategoria tych zachowań jest wewnętrznie zróżnicowana ze względu na kryteria legalności oraz stosowania przemocy. Należy do nich zarówno podpisywanie petycji, udział

Obserwowane w wielu społeczeństwach nasilenie aktywności protestacyjnej – z pominięciem jej skrajnych form – jest traktowane jako ważny element demokratycznej kultury politycznej służący jakości demokracji przez wywieranie wpływu na przywództwo polityczne i egzekwowanie odpowiedzialności elit politycznych przed obywatelami (Dalton 2002; Inglehart, Catterberg 2002).

Masowy udział obywateli w działaniach o charakterze protestacyjnym był jednym z czynników prowadzących do upadku systemu komunistycznego i wprowadzenia zasad demokratycznych w Polsce oraz w innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Rezultaty międzynarodowych badań sondażowych dowodzą jednak, iż w przeciągu kilku lat od rozpoczęcia procesu demokratyzacji nastąpiło osłabienie mobilizacji politycznej obywateli wielu krajów Europy postkomunistycznej. Zjawisko to zostało uznane za rezultat rozczarowania wynikającego z zasadniczych różnic między społecznymi oczekiwaniami wobec nowego ustroju a rzeczywistością. Jednocześnie przewiduje się, iż wraz ze wzrostem dobrobytu następować będzie w młodych demokracjach nasilenie zaangażowania w aktywność niekonwencjonalną, podobnie jak dzieje się to od pewnego czasu w krajach bogatszych (Inglehart, Catterberg 2002). W tym kontekście celem artykułu jest przedstawienie charakterystyki aktywności protestacyjnej współczesnych Polaków, w tym weryfikacja hipotezy o stopniowym wzroście jej znaczenia, a także zidentyfikowanie najczęściej podejmowanych form niekonwencjonalnych zachowań politycznych oraz głównych determinant zaangażowania w tę działalność.

Analiza obejmuje dwie pierwsze dekady III Rzeczypospolitej (1989–2009), stanowiące okres dostatecznie długi, aby móc zidentyfikować kształtujące się wzorce aktywności protestacyjnej. Jednocześnie brak systematycznej analizy późniejszego okresu podyktowany jest niekompletnością danych, w tym zwłaszcza brakiem dostępu do badań dotyczących zaangażowania Polaków w różne formy protestu po 2009 r. Podstawę empiryczną stanowią rezultaty sondaży międzynarodowych (World Values Survey, International Social Survey Programme) oraz polskich badań poświęconych niekonwencjonalnym

w pokojowych, legalnych demonstracjach, bojkot, jak i uczestnictwo w nielegalnych strajkach i demonstracjach, a także organizowanie takich działań, jak sabotaż, porwania, zabójstwa, podkładanie bomb, wojna partyzancka itp., które mają charakter skrajny i opierają się na użyciu przemocy jako uznanej i skutecznej metody osiągnięcia celów (por. Dalton 2002; Inglehart, Catterberg 2002).

zachowaniom politycznym, a także dane statystyczne dotyczące aktywności strajkowej.

Nasilenie aktywności protestacyjnej w społeczeństwach wysoko rozwiniętych

Dane statystyczne dowodzą, że zaangażowanie obywateli wielu zachodnich demokracji w tradycyjne formy partycypacji – udział w wyborach, członkostwo w partiach politycznych, działalność w formalnych stowarzyszeniach – od wielu lat ulega osłabieniu lub pozostaje na stałym poziomie (Clark, Carreira da Silva 2009; Dalton 2002; Putnam 2008). Według jednych obserwatorów spadek aktywności politycznej świadczy o depolityzacji obywateli będącej konsekwencją atomizacji społecznej, konsumeryzmu i indywidualizmu rynkowego (Putnam 2008). Inni traktują obniżające się wskaźniki konwencjonalnej partycypacji politycznej jako efekt dokonujących się w społeczeństwach zachodnich głębokich przemian, określanых mianem zwrotu od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych (Inglehart, Welzel 2003), przejścia od obywatelstwa opartego na obowiązku do obywatelstwa zaangażowanego (Dalton 2008) oraz pojawienia się nowej kultury politycznej (Clark, Carreira de Silva 2009). Pod wpływem wzrostu dobrobytu i mobilizacji poznawczej następuje wyraźna zmiana w dominujących systemach wartości, a mianowicie bezpieczeństwo fizyczne i ekonomiczne, szacunek wobec władzy i pochwała hierarchii ustępują stopniowo miejsca potrzebie bezpośredniego udziału w sprawach publicznych, autonomii, tolerancji oraz zaufaniu międzyludzkiemu.

Wyrazem tych zmian jest z jednej strony erozja zaufania do instytucji hierarchicznych, w tym do partii politycznych oraz osłabienie przekonania, iż udział w wyborach stanowi obowiązek obywatelski, z drugiej jednak strony wzmocnienie gotowości bezpośredniego udziału w procesach decyzyjnych. Obywatele wielu państw odnoszą się co prawda z coraz większą rezerwą do polityki instytucjonalnej, jednocześnie jednak chętniej uczestniczą w działaniach o charakterze pozainstytucjonalnym, w tym zwłaszcza takich ich formach, jak podpisywanie petycji, demonstracje i bojkoty, co potwierdzają rezultaty Światowego Sondażu Wartości (por. www.worldvaluessurvey.org).

Obok dominujących do połowy XX w. kwestii związanych z bezpieczeństwem socjalnym i dystrybucją ludzie organizują się coraz częściej w poprzek tradycyjnych podziałów socjoekonomicznych, wokół

takich kwestii, jak: ochrona środowiska, wolności osobiste, równouprawienie czy obrona tożsamości jednostkowych i grupowych. W warunkach społeczeństw wysoko rozwiniętych postulaty o charakterze materialnym są tym samym zastępowane, a raczej uzupełniane przez zagadnienia pozaekonomiczne, co znajduje najpełniejszy wyraz w działalności nowych ruchów społecznych (zob. m.in. della Porta, Diani 2009).

Rola protestu w aktywności politycznej Polaków

Dwudziestoletni staż funkcjonowania demokracji w Polsce, a także w innych europejskich krajach postkomunistycznych, pozwala na dokonanie pewnych ustaleń dotyczących wzorów aktywności politycznej obywateli, w tym znaczenia działań niekonwencjonalnych. Czy wzorce zaangażowania politycznego identyfikowane w młodej europejskiej demokracji, jaką jest Polska, potwierdzają hipotezę, zgodnie z którą wraz z rozwojem ekonomicznym następować będą w naszym społeczeństwie przemiany obserwowane od kilku dziesięcioleci w społeczeństwach wysoko rozwiniętych (Inglehart, Catterberg 2002)? Przypomnijmy, iż polegają one m.in. na stagnacji bądź słabnięciu zaangażowania w konwencjonalną aktywność polityczną (wyrażonym np. obniżającą się frekwencją wyborczą) oraz rosnącym znaczeniu zachowań protestacyjnych. Warto też zastanowić się, czy prawidłowości obserwowane w naszym społeczeństwie są podobne do wzorców zachowań politycznych identyfikowanych wśród obywateli innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, które podobnie jak Polska doświadczyły przejścia od realnego socjalizmu i centralnego planowania do demokracji i gospodarki rynkowej.

Poziom aktywności wyborczej – a także stowarzyszeniowej² – w Polsce jest wyraźnie niższy niż wśród nie tylko wielu demokracji zachodnich (pomimo zauważalnego spadku frekwencji wyborczej w części z nich), ale także pozostałych społeczeństw postkomunistycznych. Jeśli chodzi o tę drugą grupę krajów, podczas gdy średnia frekwencja w wyborach parlamentarnych odbywających się w latach 1989–2009 wyniosła od 58% w Litwie do 77% w Słowacji, w Polsce nie przekro-

² Wedle wyników Diagnozy Społecznej 2009 nieco ponad 13% Polaków należało do stowarzyszeń, a 15% angażowało się w pracę na rzecz swojej społeczności lokalnej (www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2009.pdf, 6 września 2010).

czyła 50% (por. Cześnik 2009). Warto też zwrócić uwagę na fakt, iż w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej dostrzegana jest tendencja stopniowego obniżania się frekwencji w wyborach parlamentarnych, co zdaje się upodabniać je do demokracji zachodnich. W Polsce natomiast wahania jej poziomu nie układają się w żaden wyraźny wzór, gdyż najwyższą frekwencję odnotowano w pierwszych, jeszcze nie w pełni wolnych wyborach w 1989 r. (63%), a następnie w 2007 r. (54%).

Z kolei traktowany jako wyraz rozczarowania rezultatami transformacji systemowej spadek natężenia aktywności protestacyjnej w wielu społeczeństwach Europy Środkowej i Wschodniej przyjmował różną skalę, co ilustruje tabela 1. Między latami 1990–1992 a 1996–1998, kiedy przeprowadzono dwie kolejne rundy Światowego Sondażu Wartości, udział w podpisywaniu petycji zmniejszył się o 2% w Słowacji i aż o ponad 30% w Łotwie. Tendencja spadkowa nie była jednak bezwyjątkowa – wśród krajów uwzględnionych w zestawieniu nie nastąpiła w Polsce, gdzie podpisywanie petycji pozostało na niezmiennym poziomie oraz w Słowenii i na Węgrzech, gdzie uległo intensyfikacji. Dane dotyczące zaangażowania w dwie inne formy protestu – demonstracje pokojowe i bojkoty – potwierdzają ogólną tendencję spadkową, a największa zmiana dokonała się w społeczeństwie czeskim, gdzie w omawianym okresie proporcja uczestników pokojowych demonstracji zmalała o ponad 20%. Wśród krajów, w których nastąpił spadek aktywności protestacyjnej, w tym przede wszystkim udziału w demonstracjach, znalazła się tym razem także Polska.

Tabela 1. Poziom zaangażowania w protest w Europie Środkowej i Wschodniej

Uczestnictwo w proteście: % odpowiedzi uczestniczył(a)		Społeczeństwa									
		CZ	SK	PL	BG	SLO	RO	LV	LT	EE	H
Petycje	1990–1992	44	35	19	19	22	–	65	55	36	17
	1996–1998	24	33	19	6	31	14	31	28	13	25
	2008	34	39	21	10	34	11	17	15	21	15
Pokojowe demonstracje	1990–1992	33	20	18	13	8	–	36	32	24	4
	1996–1998	10	11	9	9	9	18	20	15	20	9
	2008	12	6	8	9	13	7	17	8	6	4
Bojkoty	1990–1992	8	3	6	3	6	–	4	6	3	2
	1996–1998	9	10	5	2	8	3	8	4	2	3
	2008	5	3	4	3	7	2	4	2	3	2

Źródło: obliczenia własne na podstawie WVS (1990–1992 oraz 1996–1998, www.worldvaluessurvey.org) oraz EVS (2008, www.europeanvaluesstudy.eu)

Czy w późniejszych latach protest stał się bardziej popularny w demokracjach Europy Środkowej i Wschodniej? W kilku krajach tego regionu nastąpił wyraźny wzrost poparcia dla wybranych działań protestacyjnych, o czym świadczą rezultaty badań International Social Survey Programme (Role of Government 1996, 2006). Nasilenie pozytywnych postaw było przy tym szczególnie wyraźne w Polsce, gdzie między 1996 a 2006 r. poparcie dla zgromadzeń wzrosło z 65 do 88%, dla marszy i demonstracji z 67 do 86% oraz dla strajków z 52 do 75%³. Analiza danych dotyczących deklarowanego udziału w proteście przekonuje natomiast, że ulegał on w społeczeństwach postkomunistycznych mniej lub bardziej wyraźnym wahaniom, które nie układają się w jeden wspólny wzór (por. tabela 1). Ograniczając uwagę do udziału w podpisywaniu petycji, który – podobnie jak w demokracjach zachodnich – był najczęściej podejmowaną formą aktywności protestacyjnej – można zidentyfikować zarówno kraje, w których po okresie osłabienia zaangażowania następowało w ostatnim czasie jego wzmocnienie (Czechy, Słowacja, Bułgaria, Estonia), jak i takie, w których tendencja spadkowa była nadal kontynuowana (Rumunia, Łotwa, Litwa), a także takie, w których poziom aktywności od początku przemian demokratycznych albo właściwie się nie zmieniał (Polska), albo ulegał wzmocnieniu (Słowenia).

Prezentowane w tabeli 1 dane sugerują ponadto, że na początku przemian demokratycznych poziom aktywności protestacyjnej w Polsce był znacząco niższy niż w kilku innych społeczeństwach postkomunistycznych. Uwaga ta dotyczy podpisywania petycji oraz udziału w demonstracjach, natomiast niewielki udział w bojkotach odnotowano we wszystkich społeczeństwach. Co więcej, w przeciągu dwudziestu lat zaangażowanie Polaków w podpisywanie petycji właściwie nie uległo zmianie, natomiast do udziału w demonstracjach przyznawało się wyraźnie mniej osób niż na początku transformacji systemowej.

Poszukując przyczyn stosunkowo niskiego poziomu niezinstytucjonalizowanej aktywności politycznej Polaków, warto wskazać na rolę rozwoju ekonomicznego, który wedle omówionych powyżej teorii prowadzi do zmian kulturowych, w tym do wzrostu znaczenia polityki nieinstytucjonalnej, a także na znaczenie zaufania międzyludzkiego, które istotnie redukuje koszty aktywności w sferze publicznej poprzez minimalizację niepewności. Otóż w omawianym okresie rozwój eko-

³ O wzroście poparcia Polaków dla wybranych form protestu świadczą również rezultaty badań CBOS (por. CBOS 2013).

nomiczny przebiegał w Polsce wolniej niż w wielu krajach UE, w tym w kilku państwach Europy postkomunistycznej, o czym świadczą wartości takich wskaźników, jak poziom PKB na jednego mieszkańca (wrażony w jednostce siły nabywczej) czy stopa bezrobocia (por. np. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>). Podobnie identyfikowany w Polsce poziom zaufania międzyludzkiego mierzony stosunkiem do twierdzenia, że większości ludzi można zaufać, był jednym z najniższych w Europie (por. np. *Social capital* 2005).

Aktywność strajkowa w Polsce – fale protestu

Wyniki badań sondażowych dowodzą, iż mimo wzrostu poparcia dla polityki nieinstytucjonalnej rzeczywiste w nią zaangażowanie Polaków utrzymywało się w pierwszym dwudziestolecu przemian demokratycznych na stosunkowo niskim poziomie. Gdy jednak weźmiemy pod uwagę dane dotyczące udziału w strajkach – będącego formą protestu, o którą nie często pyta się wprost w sondażach – obraz ulega zmianie. Poziom aktywności strajkowej Polaków należał bowiem momentami do najwyższych w Europie⁴. W całym okresie uwzględnionym w analizie następowały natomiast wyraźne wahania natężenia aktywności strajkowej, na podstawie których można wyodrębnić cztery fale protestów pracowniczych, co częściowo ilustruje tabela 2. Stanowi ona zestawienie liczby strajków oraz strajkujących rocznie w Polsce.

Tabela 2. Strajki w Polsce w latach 1989–2009

Rok	Liczba strajków	Liczba strajkujących osób
1	2	3
1989	894	353 100
1990	250	115 700
1991	305	221 300
1992	6351	752 500
1993	7443	383 200
1994	429	211 400
1995	42	18 300
1996	21	44 300
1997	35	14 200
1998	37	16 907

⁴ Świadczą o tym dane Międzynarodowej Organizacji Pracy (por. www.ilo.org, 08.07.2010).

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1999	920	27 149
2000	44	7858
2001	11	1383
2002	1	13
2003	24	3034
2004	4	217
2005	8	1592
2006	27	24 647
2007	1736	59 909
2008	12 765	209 030
2009	49	22 400

Źródło: International Labour Organization, www.ilo.org, 04.09.2013; Rocznik Statystyczny RP 2012.

Pierwsza i do tej pory najsilniejsza fala protestów miała miejsce w latach 1989–1994, a swoje apogeum osiągnęła w 1992 i 1993 r. Właśnie wówczas aktywność protestacyjna w Polsce należała do najintensywniejszych w całej Europie, o czym świadczą liczby zorganizowanych strajków i osób strajkujących oraz długości trwania tych wydarzeń. Nasilenie aktywności protestacyjnej było wówczas odpowiedzią na pojawienie się społecznych kosztów tzw. reformy Balcerowicza. Siłą sprawczą protestów były związki zawodowe, w tym NSZZ „Solidarność”, NSZZ „Solidarność ’80”, OPZZ oraz Samoobrona. W działaniach protestacyjnych uczestniczyli przedstawiciele wielu grup zawodowych, a wśród nich pracownicy państwowych zakładów, w tym kopalni, hut stali, przemysłu samochodowego i obronnego oraz osoby zatrudnione w sektorze publicznym, w tym nauczyciele i pracownicy służby zdrowia, a także rolnicy. Wśród żądań protestujących, formułowanych przede wszystkim pod adresem państwa i jego instytucji centralnych, dominowały postulaty o charakterze ekonomicznym, w tym wzrost płac, wypłata zaległych pensji, wprowadzenie ulg podatkowych oraz taryf ochronnych na polskie produkty, a także ochrona przedsiębiorstw państwowych. Aktywność protestacyjna polegała w głównej mierze na uczestnictwie w strajkach okupacyjnych, włoskich, dzikich, symbolicznych i ostrzegawczych. Wyraźnie rzadziej natomiast organizowano demonstracje i marsze, przygotowywano i ogłaszano listy i petycje czy podejmowano okupację budynków oraz blokadę dróg⁵. Aktywność strajkowa była do tego stopnia nasiloną, że stanowiła jedną z najważniejszych form aktyw-

⁵ Okupacje i blokady były podejmowane głównie przez rolników.

ności w życiu publicznym, powszechny sposób wyrażenia skarg i wpływania na zmianę polityki rządu (Ekiert, Kubik 1999). Konsekwencją omawianej fali protestów stało się w 1994 r. powołanie Komisji Trójstronnej ds. Społeczno-Gospodarczych, jako „forum dialogu społecznego prowadzonego dla godzenia interesów pracowników, interesów pracodawców oraz dobra publicznego” (<http://www.dialog.gov.pl/dialog-krajowy/trojstronna-komisja-ds-spoeczno-gospodarczych/>).

Druga fala protestów miała miejsce w latach 1999–2000. Wzmoczona aktywność protestacyjna stanowiła ponownie odpowiedź na działania i zapowiedzi działań elit politycznych. Były nimi cztery reformy rządu Jerzego Buzka: administracji publicznej, ubezpieczeń społecznych, edukacji oraz służby zdrowia, a także projekty schładzania gospodarki i przyspieszenia procesu prywatyzacji oraz zmian w systemie finansowym przedstawione przez ministra finansów Leszka Balcerowicza. Ponadto protestujący formułowali postulaty odnośnie negocjacji przedakcesyjnych i dostosowywania polskiego prawodawstwa do prawa europejskiego. Do najaktywniejszych grup protestujących należeli rolnicy, górnicy, pielęgniarki i położne, anestezjolodzy, nauczyciele oraz pracownicy zakładów zbrojeniowych. Formułowane żądania miały charakter ekonomiczny, a wśród nich znalazły się postulaty wprowadzenia ceł na importowane produkty rolne i ustalenia cen minimalnych produktów rolnych, punktualne rozpoczynanie skupu zbóż, wprowadzenie skupu interwencyjnego, podjęcie decyzji o przyszłości przemysłu cukrowego, wynegocjowanie atrakcyjnych warunków dla polskiego rolnictwa w Unii Europejskiej, zaniechanie rządowego planu restrukturyzacji przemysłu górniczego, podwyżki wynagrodzeń, wyższe wydatki na edukację, zaniechanie wprowadzenia zmian w Karcie Nauczyciela, zaprzestanie zamykania małych, wiejskich szkół (Gardawski 2003; *Przed decyzją ZNP...* 2007). Nastąpiło wyraźne rozszerzenie repertuaru działań, gdyż obok organizacji strajków, w tym głodowych oraz ostrzegawczych, a także ogłaszania gotowości strajkowej podejmowano blokady dróg, przejść granicznych oraz tras kolejowych, okupowano budynki oraz organizowano manifestacje. Nastąpiło zwiększenie stopnia profesjonalizacji protestu, ale także jego radykalizacji, co można prześledzić na przykładzie protestów rolniczych (zob. szerz. Foryś 2008).

Trzecia fala protestów przypadła na lata 2002 i 2003, stanowiąc reakcję na wysokie bezrobocie, złą sytuację finansową wielu zakładów pracy, a także plany masowych zwolnień w górnictwie i hutnictwie oraz zmian w prawie pracy formułowane przez rząd Leszka Millera. Najaktywniejszymi grupami zawodowymi byli stoczniowcy, górnicy, hutnicy

i pracownicy przemysłu motoryzacyjnego, a także pielęgniarki i położne. Do dominujących form protestu należały demonstracje, manifestacje, blokady i groźby strajku, ale rzadko same strajki. Z tego też względu owo nasilenie działań protestacyjnych w Polsce nie zostało uchwycone w tabeli 2 ilustrującej natężenie jedynie aktywności strajkowej. I tak, w 2002 r. było 600 demonstracji, pikiet i zgromadzeń, 142 blokady, okupacje budynków oraz inne formy protestu, a tylko jeden strajk. W 2003 r. aktywność protestacyjna uległa intensyfikacji: zorganizowano 2054 manifestacje, pikiety i zgromadzenia, 2100 blokad i okupacji oraz 24 strajki. Dążono do powstrzymania zmian w Kodeksie pracy oraz polityki masowych zwolnień, zabezpieczenia praw pracowniczych, terminowych wypłat wynagrodzeń, a także przywrócenia zasiłków, w tym przedemerytalnych. Początkowo pokojowe demonstracje przeradzały się czasem w gwałtowne wydarzenia z udziałem policji oraz obrażeniami po obu stronach barykady (Urbański 2008a, 2008b).

Ostatnia fala protestu rozpoczęła się w 2007 r., by osiągnąć wysoki poziom w 2008 r. Działania zbiorowe podejmowali przede wszystkim pracownicy służby zdrowia, w tym lekarze, pielęgniarki i położne, a także nauczyciele. Wśród protestujących grup zawodowych znaleźli się ponadto górnicy, pocztowcy i sędziowie. Postulowano wzrost wynagrodzeń, zachowanie zapisów ustawy Karty Nauczyciela oraz uprawnień emerytalnych. Wśród stosowanych metod działania znalazły się zapowiedzi strajków, strajki – w tym ogólnokrajowe strajki lekarzy, pielęgniarek i położnych w 2007 r. i nauczycieli w 2008 oraz strajki głodowe lekarzy i pielęgniarek w 2007 – składanie wypowiedzeń z pracy i pisanie petycji – jak w przypadku lekarzy w 2007 r. – oraz okupowanie przestrzeni i budynków publicznych. Przykładem tych ostatnich praktyk było tzw. białe miasteczko pielęgniarek i położnych zorganizowane przed budynkiem Kancelarii Prezesa Rady Ministrów oraz kilkudniowa okupacja samej Kancelarii (*Przed decyzją ZNP... 2007; Baszczyński 2008; Pielęgniarki znów przyjdą pod Sejm 2007; Polscy lekarze skarżą się Parlamentowi Europejskiemu 2007*). Choć aktywność strajkowa wyraźnie osłabła w 2009 r., protesty były nadal prowadzone, choć za pomocą innych środków⁶.

⁶ Przykładowo w grudniu 2009 r. Solidarność zorganizowała przed gmachem Kancelarii Premiera manifestację w obronie przemysłu stoczniowego i zbrojeniowego oraz regionalnego transportu kolejowego (*Dobiegła końca manifestacja... 2009*). Sama aktywność strajkowa uległa jednak dalszemu osłabieniu, o czym świadczą dane dotyczące późniejszego okresu. W latach 2010–2012 liczba strajków wahała się od 17 do 79, a liczba strajkujących nie przekroczyła 19 000 osób (Mały Rocznik Statystyczny 2013).

Na podstawie charakterystyki czterech fal protestu można zrekonstruować główne cechy oraz dynamikę zmian aktywności protestacyjnej w Polsce w pierwszym dwudziestolecu przemian demokratycznych. Po pierwsze, w całym omawianym okresie najaktywniejszych było kilka grup zawodowych, których przedstawiciele występowali w obronie swoich interesów, zagrożonych w wyniku przeprowadzanych reform gospodarczych i ubiegania się Polski o członkostwo w Unii Europejskiej oraz pod wpływem ogólnych przemian społecznych, będących konsekwencją rozwoju społecznego i odchodzenia od elementów społeczeństwa tradycyjnego i przemysłowego. Głównymi aktorami działań protestacyjnych byli pracownicy prywatyzowanych zakładów państwowych, w tym przede wszystkim osoby zatrudnione w przemyśle ciężkim, pracownicy sfery budżetowej, w tym publicznej służby zdrowia i edukacji oraz rolnicy. Po drugie, protestujący działali w obronie swoich własnych interesów grupowych, niemal nieobecne były natomiast postulaty dotyczące szerszych zbiorowości. Po trzecie, formułowane żądania miały w przeważającej mierze charakter ekonomiczny, a wśród nich dominowały postulaty wzrostu płac i wypłaty zaległych wynagrodzeń, zagwarantowania pewności zatrudnienia i zachowania przywilejów grupowych, a także ochrony polskich produktów. Po czwarte, aktywność protestacyjna była zazwyczaj inicjowana oraz koordynowana przez związki zawodowe. Po piąte, można zauważyć, iż repertuar działań uległ wyraźnemu rozszerzeniu. O ile podczas pierwszej fali protestu dominowała aktywność strajkowa, w późniejszym czasie częściej organizowano także inne formy działań, w tym zgromadzenia, blokady i okupacje. Po szóste, częściowo z rozszerzeniem repertuaru działań na akcje bezpośrednie – w tym blokady i okupacje – związana była ich radykalizacja. Coraz częściej dochodziło do naruszeń porządku publicznego oraz starć między demonstrantami a służbami porządkowymi. O ile początkowo tak rozumiana radykalizacja dotyczyła przede wszystkim protestów rolniczych, w późniejszym czasie coraz częściej charakteryzowała także działania protestacyjne innych grup (zob. m.in. Foryś 2008; Ciszewski 2010).

Spory wokół wartości postmaterialistycznych

Protesty pracownicze dotyczące wartości i interesów ekonomicznych stanowiły dominującą formę działań kontestacyjnych podejmowanych przez Polaków w latach 1989–2009. W mniejszym stopniu rozwijała się natomiast aktywność protestacyjna skoncentrowana wokół tzw. wartości postmaterialistycznych, a więc takich kwestii, jak ekolo-

gia, pacyfizm, aktywizm obywatelski czy prawa i wolności jednostkowe oraz grupowe. Taka przekraczająca tradycyjne podziały ekonomiczne niezinstytucjonalizowana aktywność obywatelska nakierowana na wartości pozaekonomiczne była co prawda obecna w polskiej przestrzeni publicznej od początku przemian demokratycznych, stanowiła jednak jej margines⁷. W ciągu kolejnych lat aktywność ta zyskuje na znaczeniu, o czym świadczyć może mobilizacja środowiska LGBT organizującego w dużych miastach cykliczne manifestacje w postaci marszów równości i tolerancji oraz towarzysząca jej aktywizacja obrońców tradycyjnych wartości, w tym rodziny i religii katolickiej, a także – w ostatnim czasie – narastający spór między grupami nacjonalistów i antyfaszystów wokół wartości politycznych, interpretacji patriotyzmu i upamiętniania Święta Niepodległości.

O wzroście znaczenia mobilizacji wokół kwestii nieekonomicznych świadczą też wyraźnie wydarzenia z lat 2005–2007, gdy przedstawiciele inteligencji, klasy średniej, młodzieży oraz organizacji ekologicznych występowali w obronie niezależności sądów i środowiska naturalnego, przeciw kwestionowaniu dorobku Okrągłego Stołu i III RP, powołaniu na urząd Ministra Edukacji Narodowej byłego aktywisty organizacji nacjonalistycznych, intensyfikacji procesu lustracji polegającej na formułowaniu oskarżeń przeciw osobom publicznie znanym oraz stosowaniu brutalnego języka podejrzeń, oskarżeń i ukrytych gróźb. Akcje protestacyjne, które częściowo nałożyły się na czwartą falę strajków, podejmowali m.in. nauczyciele i uczniowie sprzeciwiający się decyzjom podejmowanym przez Ministra Edukacji Narodowej Romana Giertycha i domagający się jego odwołania, ekolodzy chcący powstrzymać realizację projektu budowy drogi przez obszar chroniony Doliny Rospudy, dziennikarze krytykujący publikacje prasowe zawierające oskarżenia osób publicznie rozpoznawalnych – w tym Zbigniewa Herberta i Jacka Kuronia – o współpracę ze służbami bezpieczeństwa w okresie PRL. Do najczęściej stosowanych form protestu należało: pisanie listów, apeli i petycji, organizowanie marszów, pikiet, zgromadzeń oraz blokad (Kolarska-Bobińska 2007)⁸.

⁷ Przykładem mobilizacji wokół wartości nieekonomicznych mającej miejsce w Polsce we wczesnych latach dziewięćdziesiątych XX w. był spór wokół aborcji i praw człowieka toczący się między zwolennikami całkowitego zakazu przerywania ciąży a stronnikami jego legalizacji.

⁸ Kolejna odsłona sporu wokół wartości miała miejsce w 2010 r., gdy rozgrywał się kilkumiesięczny konflikt między przeciwnikami i zwolennikami przeniesienia sprzed Pałacu Prezydenckiego w Warszawie krzyża upamiętniającego katastrofę pod Smoleńskiem.

Uwagi końcowe

Aktywność Polaków w sferze publicznej – zarówno wyborecza i stowarzyszeniowa, jak i wykraczająca poza ramy instytucjonalne – utrzymywała się przez pierwsze dwudziestolecie demokratyczne na stosunkowo niskim poziomie. Jedną z enklaw działań zbiorowych stanowiły protesty podejmowane w obronie grupowych interesów ekonomicznych. Wyrażająca się w aktywności strajkowej mobilizacja członków określonych grup zawodowych osiągała kilkakrotnie wysoki poziom, przy czym najwyższy odnotowany został na początku lat 90. XX w. W późniejszym czasie miały miejsce kolejne fale protestu, podczas których akcje strajkowe były uzupełniane przez inne formy działań kontestacyjnych.

Rzadsze niż na początku przemian demokratycznych występowanie mobilizacji strajkowej w późniejszym okresie rodzi pytania o przyszłość tej formy protestu. Czy można zakładać, że podobnie jak w krajach zachodnich, przez które od początku XXI w. przetacza się fala strajków generalnych, po czasowym spadku aktywności strajkowej wywołanym m.in. kryzysem ruchu związkowego, nastąpi jej ponowna intensyfikacja w odpowiedzi na działania rządzących służące ograniczeniu wydatków publicznych, przeciwdziałaniu negatywnym skutkom kryzysu ekonomicznego oraz przemian demograficznych? Czy uzupełnianie, a nawet zastępowanie aktywności strajkowej innymi formami protestu wraz z radykalizacją podejmowanych działań należy traktować jako zjawiska zgodne z logiką „cykli protestu”, która zakłada, iż podczas kolejnych faz „nasilonego konfliktu i sporu w obrębie systemu społecznego” następuje szybkie tempo powstawania nowych form protestu, tworzą się nowe schematy działania lub modyfikacji ulegają stare, łączą się działania o charakterze zorganizowanym i niezorganizowanym oraz intensyfikuje się interakcja między protestującymi a władzami, co może prowadzić do reform, represji, a czasem rewolucji (della Porta, Diani 2009: 209)? Pojawia się też pytanie, jaką rolę w kolejnych falach protestu będą odgrywać w społeczeństwie polskim działania wykraczające poza obronę partykularnych interesów grup zawodowych i zorganizowane wokół bardziej uniwersalnych wartości. Mobilizacja społeczna, która miała miejsce w latach 2005–2007 świadczy o istnieniu znaczącego potencjału dla takiej aktywności. Powyższe kwestie zasługują na pogłębioną refleksję naukową uwzględniającą korelaty aktywności protestacyjnej Polaków, a wśród

nich wskaźniki rozwoju ekonomicznego i poziom zaufania społecznego, a także tradycje polityki sporu oraz jakość struktur dialogu obywatelskiego w naszym kraju.

Bibliografia

- Almond G.A., Verba S., 1963, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton.
- Aminzade R., McAdam D., 2005, *Emocje i polityka sporu* [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Kraków.
- Baszczyński K., 2008, *Czy warto upominać się o swoje?*, www.znpokreg.wlodzi.com/index.php?a=2&im=200809251 (19.07.2009).
- CBOS, 2013, *Potencjał niezadowolenia społecznego – stosunek do różnych form protestu. Komunikat z badań*.
- Ciszewski P., 2010, *Przemoc w protestach społecznych w Polsce po 1989 roku*, <http://www.1917.net.pl/?q=node/1562> (06.02.2011).
- Clark T.N., Carreira da Silva F., 2009, *Revisiting Tocqueville: Citizenship Norms, Political Repertoires, and Cultural Participation* [w:] *Raymond Boudon: A Life in Sociology*, red. M. Cherkaoui, P. Hamilton, <http://www.filipecarreiradasilva.net/papers/BOUDON54%20Clark&Da%20Silva.pdf> (22.05.2010).
- Cześnik M., 2009, *Partycypacja wyborcza Polaków*, <http://www.isp.org.pl/files/20145849250174351001263374709.pdf>
- Dalton R.J., 2002, *Citizen Politics in Western Democracies. Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, New York–London.
- Dalton R.J., 2008, *Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation*, „Political Participation”, vol. 56.
- Dalton R.J., 1999, *Political support in advanced industrial democracies* [w:] *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*, red. Pippa Norris, Oxford.
- della Porta D., Diani M., 2009, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Kraków.
- Dobiegła końca manifestacja „Solidarności”*, 2009, <http://www.deon.pl/wiadomosci/polska/art,975,dobiegla-konca-manifestacja-solidarnosci.html> (05.02.2011).
- Ekiert G., Kubik J., 1999, *Rebellious Civil Society: Popular Protest and Democratic Consolidation in Poland 1989–1993*, Ann Arbor.
- Foryś G., 2008, *Dynamika sporu. Protesty rolników w III Rzeczypospolitej*, Warszawa.
- Gardawski J., 2003, *Difficult restructuring of coal mining continues*, European Industrial Relations Observatory on-line, www.eurofound.europa.eu/eiro/2003/09/feature/pl0309101f.htm (18.07.2009).
- Inglehart R., Catterberg G., 2002, *Trends in Political Action: The Developmental Trend and the Post-Honeymoon Decline*, „International Journal of Comparative Sociology”, vol. 43, No. 3–5.
- Inglehart R., Welzel Ch., 2003, *Democratic Institutions and Political Culture: Problems in Cross-Level Analysis*, „Comparative Politics”, vol. 36, No. 1.

- Kolarska-Bobińska L., 2007, *Citizens' Activity and Social Protest* [w:] *Democracy in Poland 2005–2007*, red. L. Kolarska-Bobińska, J. Kucharczyk, J. Zbieranek, Warszawa.
- Mały Rocznik Statystyczny 2013.
- Marien S., Hooghe M., Quintelier E., 2010, *Inequalities in Non-institutionalised Forms of Political Participation: A Multi-level Analysis of 25 countries*, „Political Studies”, vol. 58.
- Pielęgniarki znów przyjdą pod Sejm*, 2007, www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artukul/pielęgniarki;znow;przyjada;pod;sejm,188,0,260028.html (06.02.2011).
- Polscy lekarze skarżą się Parlamentowi Europejskiemu*, 2007, www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artukul/polscy;lekarze;skarza;sie;parlamentowi;europejskiemu,103,0,256615.html (06.02.2011).
- Przed decyzją ZNP co z protestem*, 2007, www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artukul/przed;decyzja;znp;co;z;protestem;o;wcześniejszych;protestach;w;oswiacie,132,0,247684.html (04.09.2013).
- Putnam R.D., 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków.
- Putnam R.D., 2008, *Samotna gra w kregle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny RP 2012.
- Social capital*, 2005, Special Eurobarometr 223, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_223_en.pdf (26.12.2013).
- Urbański J., 2008a, *Anatomia polskich protestów pracowniczych*, www.ozzip.pl/publicystyka/walki-pracownicze/86-anatomia-polskich-protestow-pracowniczych (06.07.2010).
- Urbański J., 2008b, *Przed nami kolejne protesty pracownicze*, www.ozzip.pl/publicystyka/walki-pracownicze/69-przed-nami-kolejne-protesty-pracownicze (06.07.2010).
- Welzel C., Inglehart R., Klingemann H.-D., 2003, *Human Development as a Theory of Social Change: a Cross-Cultural Perspective*, „European Journal of Political Research”, vol. 42/3.

POLES' PROTEST BEHAVIOUR IN 1989–2009

Abstract

The study tackles the problem of Poles' protest activity after the fall of communism. It engages in empirically testing whether the protest mobilization in Poland, comparatively low in the initial stage of democratic transformation, had strengthened since then. The results of surveys analyzed in the paper prove that whereas the level of protest support had risen, protest activity had even declined. Most active were several occupational groups, who in consecutive waves of protest acted in defence of their economic interests, mainly by going on strikes. Disputes concentrated on values, including the post-materialist, were episodic.

Key words: protest, strike activity, waves of protest, economic interests, values.